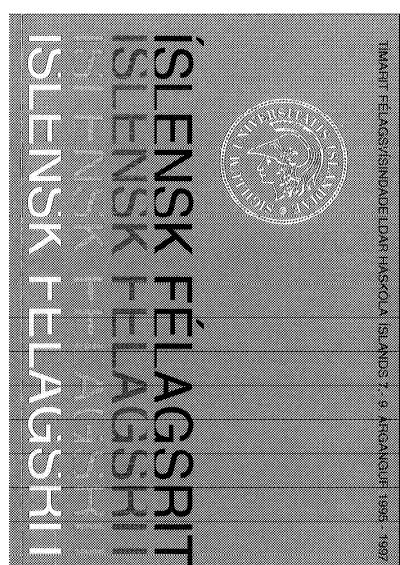
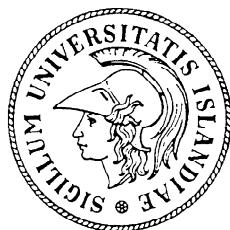

ÍSLENSK FÉLAGSRIT

Tímarit félagsvísindadeildar Háskóla Íslands
7. – 9. ár, 1995 – 1997

HÁSKÓLI ÍSLANDS • HÁSKÓLAÚTGÁFAN
1997

Þjóðsögur úr skólakerfinu

JÓN TORFI JÓNASSON

Uppeldis- og menntunarfræði

Háskóli Íslands

Settar eru fram sex staðhæfingar um þróun íslenska skólakerfisins. Sú fyrsta er um hve nátengd hún sé frumkvæði löggjafans, önnur er að nú sé hægt að tala um eitt skólakerfi fyrir bæði stúlkur og pílta þótt svo hafi ekki verið í upphafi aldarinnar, sú þriðja er um mikilvægan þátt atvinnulífs í uppbyggingu menntunar vegna þess hve kröfur um menntun hafi aukist, sú fjórða er um væntanlega eflingu starfsmenntunar á framhaldsskólastigi, sú fimmra er um að starfsnám muni ráða þróun háskólastigsins á næstunni og sú sjötta er um framtíð hins hefðbundna skólakerfis í ljósi mikilla tækniframfara síðustu áratugina og hve erfitt sé að spá fyrir um þróun þess. Sett eru fram rök með og á móti öllum staðhæfingunum sex og lagt mat á sanngildi þeirra. Í öllum tilvikum eru þær dregnar í efa. Stúdentsprófið er notað sem mælikvarði á vöxt skólakerfisins og þegar á heildina er litið hefur þróun þess verið nokkuð samfellit stígandi. Þróun kerfisins hefur verið mjög ólík eftir því hvort horft er til pilta eða stúlkna og er sá munur í mikilvægum atriðum svipaður nú og á fyrrí hluta aldarinnar. Það er allt eins líklegt að nemendur hafi sjálfir ráðið vexti skólakerfisins, engu síður en atvinnulíf eða löggjafi. Ekki horfir vænlega með eflingu starfsnáms á framhaldsskólastigi, þrátt fyrir það sem segir í fullyrðingu fjögur og allt eins líklegt að fræðilegt nám muni ráða ferðinni á háskólastiginu enn sem fyrr. Dregið er í efa að tækninýjungrar af ýmsu tagi muni á næstunni breyta mjög skólakerfinu eða innviðum skólastarfs.

Skólastarf á Íslandi hefur tekið undraverðum breytingum á þessari öld. Um síðustu aldamót var engin skólaskylda í landinu, en nú er hún 10 ár. Þá útskrifaði einn skóli stúdenta en nú gera það 25 skólar. Kennt var í tveimur háskóladeildum en nú veita sex skólar háskólagráðu og sjö til viðbótar brautskrá nemendur á háskólastigi (sjá Töflu 1.2.3. í Menntamálaráðuneytið, 1996). En þótt greina megi meginlinurnar í þróun skólakerfisins er svolítið erfitt að átta sig á því hvað einkenni hana eða ráði ferðinni. Fyrir nokkrum árum spáði ég hver yrði framvinda skólakerfisins næstu áratugina (Jón Torfi Jónasson, 1990b). Þar benti ég á fjölmörg atriði sem lýstu þróuninni síðustu ár, að minnsta kosti eins og hún birtist á yfirborðinu, og þótt Bragi Jósepsson (1968), Friðgeir Börkur Hansen (1987), Gestur Guðmundsson (1993), Ingólfur Á. Jóhannesson (1984), og Jón Torfi Jónasson (1992a, 1992b, 1995b, 1996a) hafi gert grein fyrir nokkrum mikilvægum þáttum í þróun kerfisins er samt

sem áður enn margt óljóst um einkenni hennar og eðli. Ef til vill er það einmitt þess vegna sem þeir sem fjalla um skólamál eiga ekki annarra kosta völ en að setja fram skoðanir og jafnvel hálfgildings kenningar um þessa þróun þótt haldbærar rökstuðning vanti. Í þessari grein hyggst ég meta nokkrar staðhæfingar sem allar eiga það sammerkt að vera iðulega slegið fram í einhverri mynd í umræðu um menntamál. Ég hef heyrt þær allar og sumar margsinnis og fæstum þeirra hef ég heyrt mótmælt. Þótt þær skipi ekki sess fræðilegra kenninga eða tilgátna tel ég brýnt að um þær sé fjallað. Það má jafnvel ganga svo langt að hefja þær á stall kennisetninga, vegna þess hve alþekkt sannindi speglast í þeim.

Ég mun ræða staðhæfingar um sex ólíka þætti í þróun íslenska skólakerfisins. Ef hægt er að komast að niðurstöðu um þær þá verður það til þess að auka verulega skilning á þessu kerfi. Fyrst verður gerð stutt grein fyrir þessum staðhæfingum en síðan nefnd rök fyrir sannleiksgildi þeirra og önnur rök sem gefa tilefni til efasemda. Að lokum verður lagt mat á hverja þeirra.

Fyrsta staðhæfingin snýst um vöxt skólakerfisins. Svo virðist sem kerfið hafi vaxið ákaflega hægt og rólega á fyrri hluta aldarinnar en nokkrir merkir lagabálkar hafi þó rekið á eftir breytingum. Það hafi þó ekki verið fyrr en á seinni hluta aldarinnar sem verulegur skriður fór að komast á breytingar og þá einkum fyrir tilstilli framsýns löggjafa. Það er því forvitnilegt að athuga hvort stökkbreytingar hafi orðið á skólakerfinu og jafnframt að staðfesta að þær fylgi í kjölfar lagasetninga. Þessa umræðu má draga saman í eftirfarandi staðhæfingu:

1. Skólakerfið óx hægt og rólega á fyrri hluta aldarinnar en þegar líða tók á seinni hluta hennar tók kerfið nokkra (oft stóra) vaxtarkippi, einkum í kjölfar mikilvægra lagasetninga.

Þegar horft er um öxl til síðustu aldar er misjöfn aðstaða kynjanna til náms ákaflega áberandi að undanskildum barnalærðómnum. En þetta hefur nú heldur betur breyst. Margir eru sannfærðir um að jafnræði sé nú með kynjunum í skólakerfinu. Þeim bæði finnst það og telja að það hljóti að vera svo vegna þess hve stór skref Íslendingar hafi stigið í átt til jafnréttis. Það blasi líka við hvert sem litíð er í skólakerfinu að staða þessara tveggja hópa sé svipuð, þótt stúlkur virðist hafa vinninginn í flestum efnum. Þess vegna sé það úrelt hugsun að taka upp gömlu tugguna um misjafna stöðu kynjanna, að minnsta kosti í þessum málaflokki. Það má orða þessa skoðun með eftirfarandi staðhæfingu:

2. Þótt minna hafi verið lagt upp úr menntun stúlkna en pilta á 19. öld og á fyrri hluta 20. aldar, hefur fyrir nokkru náðst jafnvægi á milli kynja, og ef munurinn er einhver þá er hann stúlkum í vil.

Menntun beggja kynja hefur vaxið hröðum skrefum og á því hljóta að vera ein-hverjar skýringar. Ungt fólk veltir því vafalaust fyrir sér hvaða atvinnumöguleikar séu að námi loknu og hvort eftir menntuninni sé sóst og þeir sem ráðstafa almanna-fé hafa lengi haft trú á gildi menntunar. Þessi tvö atríði, það er væntingar unga fólksins og trú yfirvalda á mikilvægi menntunar, og vafalaust fleiri, koma til greina ef reynt er að skýra vöxt menntunar. En væntanlega eru það atvinnurekendur sem ráða miklu um það hve vel fólk gengur að fá vinnu að námi loknu. Jákvæð og jafn-vel hvetjandi afstaða þeirra ræður ugglaustr mestu um vöxt skólakerfisins. Þessa skoðun má orða með eftirfarandi fullyrðingu:

3. Þegar vel er að gáð hefur atvinnulífið stjórnað vexti skólakerfisins hér á landi þótt það hafi ekki alltaf virst svo.

Prátt fyrir þetta er eins og starfsmenntun hafi ekki öðlast þann sess í íslensku skóla-kerfi sem henni ber ef miðað er við það sem tíðkast í öðrum löndum. Tölfræðihand-bók menntamálaráðuneytisins sýnir að við stöndum að baki flestum nágrannaþjóðum okkar í þessu efni (Mynd I.5.9, Menntamálaráðuneytið, 1996). Aðeins 28% nemenda í framhaldsskóla á Íslandi eru skráðir í starfsnám (39% ef allir sem skráðir eru á viðskiptabrautir eru taldir með). Í Hollandi og Svíþjóð er sambærileg tala 70% og í Pýskalandi tæp 80%. Ísland hefur þriðja lægsta hlutfall þeirra Evrópu-landa sem eru á myndinni. Starfsmenntun hefur meira að segja verið á hægu und-anhaldi, hlutfallslega, nánast alla þessa öld (sjá Mynd 7, í Jón Torfi Jónasson, 1996a) og ef starfsmenntun á framhaldsskólastigi er mjög mikilvæg, til dæmis frá sjónarhlí Nemenda eða atvinnulífs, þá er ekki seinna vænna að snúa við blaðinu. Það hefur lengi verið samstaða um þetta efni í umræðu um umbætur á íslenska skólakerfinu og ég hef rakið það í nokkrum aðalatriðum í Jón Torfi Jónasson (1992b). En það er eins og ekki hafi tekist að snúa þróuninni við. Nú stendur til að gera enn eina tilraun til þess með nýjum lögum um framhaldsskóla, sem sett voru 1996. Í skýrslu menntamálaráðherra um efnið er gerð grein fyrir þessum nýju hug-myndum (Menntamálaráðuneytið, 1994) og virðist vera um þær góð samstaða. Um þetta mál virðist því mega staðhæfa:

4. Nú blasa við þáttaskil í starfsmenntun á framhaldsskólastigi. Málsvarar atvinnu-lífs, yfirvöld menntamála og starfsmenn skóla virðast vera á einu máli um mikil-vægi þess að efla margvíslegt starfsnám, ekki síst á framhaldsskólastigi.

Háskóli Íslands hefur vaxið feikilega hratt undanfarna áratugi og mest hefur borið þar á margvíslegu fræðilegu grunnámi í Félagsvísinda-, Heimspeki- og Raunvís-indadeild, þótt stórir hópar hafi einnig sótt í viðskipta- og heilsugæslugreinar. En nú

blasu við nýir tímar. Fjölmargir aðrir skólar eru nú annað hvort þegar komnir á háskólastig eða á leiðinni þangað (sjá Töflu I.2.3. í Menntamálaráðuneytið, 1996) og það sem einkennir flesta þessa skóla eru margvíslegar starfsnámsbrautir. Það er því allt útlit fyrir að háskólastigið breytist mjög á næstu áratugum og uppgangur fræðilegs grunnáms sé liðinn, að minnsta kosti í bili. Staðhæfingin um þetta lítur svona út:

5. Mikil gróska hefur verið í margvíslegu fræðilegu námi á háskólastiginu undanfarna áratugi, en nú er að renna upp nýtt skeið. Fjölmargar starfsnámsbrautir á þessu skólastigi verða efldar eða nýjar stofnaðar og þær munu skyggja á hinar fræðilegu brautir.

Það er nauðsynlegt fyrir þá sem stjórna skólakerfinu að átta sig á því hve hraðar breytingarnar eru og hve sveigjanlegt skólakerfið þurfi að vera svo að það standist kröfur nýrra tíma sem einkennast af harðri samkeppni. Þjóðfélag framtíðarinnar er tæknijóðfélag sem breytist ákaflega hratt. Atvinnugreinar og allir starfs- og lifs-hættir munu gjörbreytast á örskömmum tíma. Það er ekki aðeins að endurskoða þurfi allt námsefnið í skólakerfinu heldur mun bæði vinnulag þar og jafnvel kerfið sjálft taka stakkaskiptum fyrir tilstilli þessarar öru þróunar, hvort sem einhver skipuleggur þær breytingar eða ekki. Hið eina sem er nokkuð víst er að allt mun breytast, en það er afskaplega erfitt að gera sér nokkra grein fyrir því hver þróunin verður. Þessi hugsun speglast í eftirfarandi staðhæfingu:

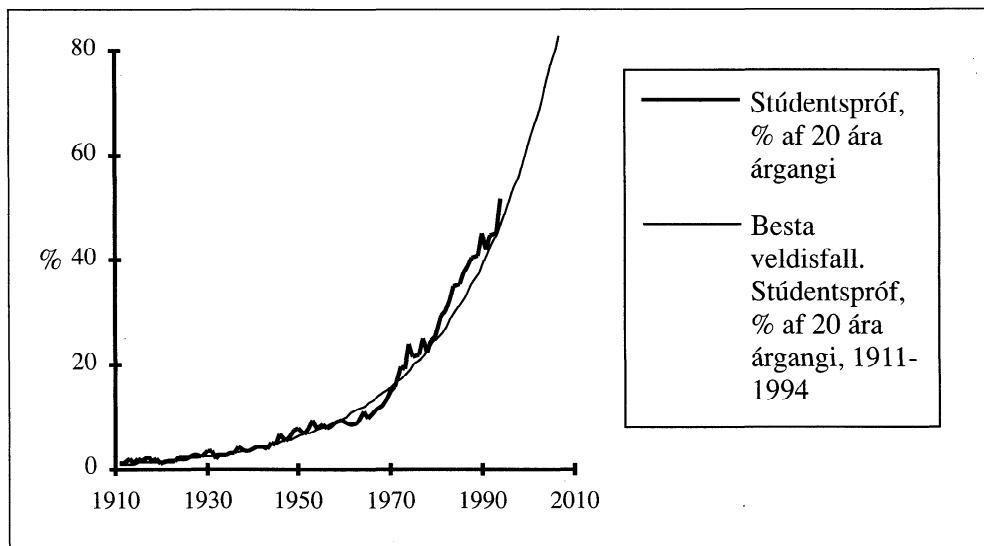
6. Þótt auðvitað megi giska á ýmislegt í þróun skólakerfisins næstu áratugina eru breytingar í heiminum svo miklar að í raun er tilgangslítið að spá langt fram í tímann um eðlis- og umfangsbreytingar á skólakerfinu.

Hér hafa verið dregin fram sex mikilvæg álitaefni sem öll snerta menntun og skólastarf í landinu. Nú verða staðhæfingarnar skoðaðar nánar hver um sig. Víkjum að þeirri fyrstu.

FÝRSTA STAÐHÆFING

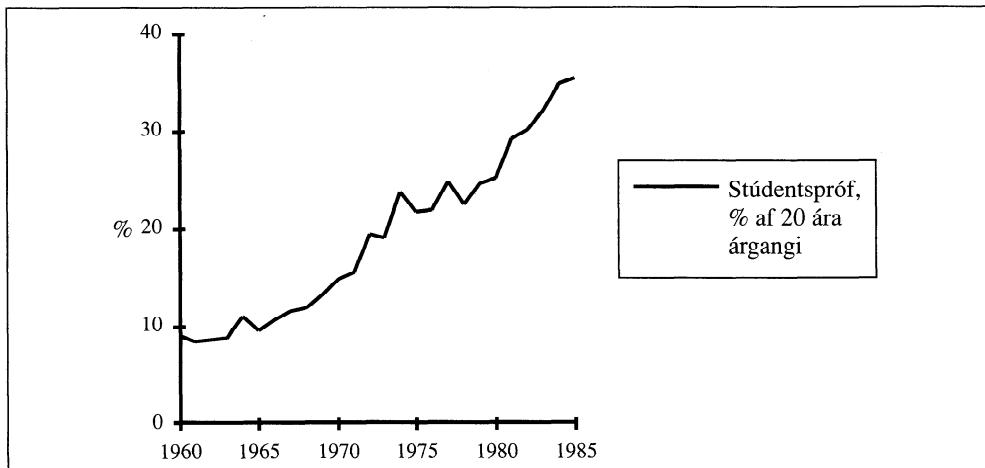
Skólakerfið óx hægt og rólega á fyrri hluta aldarinnar en þegar líða tók á seinni hluta hennar tók kerfið nokkra (oft stóra) vaxtarkippi, einkum í kjölfar mikilvægra lagasetninga.

Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Það er umdeilanlegt hvaða mælikvarði sýnir best umfang skólakerfisins, en oft er fjöldi nemenda notaður vegna þess að það er tiltölulega einfalt að mæla þá stærð og hún segir býsna mikilvægt, einkum um það hvort kerfið sé að vaxa eða minnka. Að vísu geta einfaldar fjöldatölur verið villandi einkum ef þær eiga að varpa ljósi á breytingar á kerfi eins og skólakerfinu, því að á bak við þær geta falist alls kyns breytingar, meðal annars á stærð þeirra hópa sem venjulega sækja tiltekið nám. Til dæmis getur verið að stúdentum fjölgji ákveðið tímabil vegna þess að þeir árgangar sem taka stúdentspróf eru að stækka en ekki vegna þess að hlutfallslega fleiri taki prófið. Til þess að sníða af slíka annmarka er hér á eftir alltaf stuðst við fjölda sem hlutfall af árgangi, til dæmis fjöldi stúdenta sem hlutfall af árgangi tvítugra. Sem dæmi um vöxt framhaldsskólakerfisins verður hér á eftir rætt um stúdentsprófið sem er sá hluti framhaldsskólans sem mest hefur boríð á alla þessa öld. Það má sjá á Mynd 1 hve vöxtur stúdentsmenntunar er hægur fram yfir 1965 en tekur þá stefnu upp á við og heldur henni að mestu síðan. Það er eins og það verði umskipti í að minnsta kosti þess-

Mynd 1. Fjöldi stúdenta ár hvert, sýndur sem hlutfall af fjölda tvítugra árin 1911 til 1994.

1 Einnig er sýnt veldisfallið $y = ae^{bx}$ sem best lýsir þessum hlutfallstöllum. Stuðullinn b er 0,06 (sjá Jón Torfi Jónasson, 1997, Töflu 1). Veldisfallið $y = ae^{bx}$ lýsir vexti þar sem aukningin á tímaeiningu (x) er í réttu hlutfalli við það magn sem fyrir er. Aukningin er táknuð með stuðlinum b í jöfnunni, miðað við að breytingin sé stöðug. Ef reikna á breytinguna sem meðalaukningu í prósentum (g) yfir tímabilið þá fæst sú stærð úr jöfnunni $b = \ln(1+g/100)$. Munurinn á b og g er svo líttill í því samhengi sem hér er til umræðu að rætt er um stuðulinn b sem hlutfallsaukningu yfir þá tímaeiningu sem er notuð í jöfnunni. Í Jón Torfi Jónasson (1997) leitast ég við að færa rök fyrir því að nota veldisföll frekar en línuleg föll til þess að lýsa þeim breytingum sem hér eru til umfjöllunar, en þegar skemmti tímabil eru athuguð virðist ekki vera tilefni til annars en að nota línulega spá.

Mynd 2. Fjöldi stúdenta ár hvert, sýndur sem hlutfall af fjölda tvítugra árin 1960 - 1985.

um þætti skólakerfisins á árunum á milli 1960 og 1970. Þessi umskipti virðast verða hvort sem litið er til allra stúdenta eða til karla og kvenna hvors í sínu lagi (Jón Torfi Jónasson 1995b, sjá Myndir 4 og 9).

Ekki var mikið um lögfestar skólastofnanir á 19. öld þótt skólum fjölgaði sífellt síðustu áratugi aldarinnar. Á fyrstu áratugum 20. aldar færðist það í vöxt að sett væru lög um skóla, ekki síst starfsmenntaskóla² og traustur grunnur var lagður að barnafræðslunni með fræðslulögnum 1907. Þótt skólaganga væri samt sem áður lítil í landinu þegar á heildina er litið, fyrstu áratugi aldarinnar, óx hún smáum saman. Með setningu fjölmargra laga 1929-1930, en þó einkum lagabálkanna 1946, var grundvöllur skólakerfisins treystur enn frekar. Mikilvægar breytingarnar voru síðan gerðar með setningu laga um iðnskóla 1955 og 1966, laga um menntaskóla 1970, laga um grunnskóla 1974 og heimildarlaga um stofnun fjölbautaskólanna á áttunda áratugnum. Skólasóknin óx hröðum skrefum. Dæmi um mikla breytingu á skömmum tíma er fjölgun stúdenta á árunum 1965-1975 (sjá Mynd 2).

Mynd 2 sýnir eins og Mynd 1 hve margir taka stúdentspróf þar sem fjöldinn er reiknaður sem hlutfall af árgangi tvítugra ungmenna. Þetta hlutfall þefaldaðist á aðeins tveimur áratugum, en hafði farið hægt vaxandi fram að því. Það er eins og fjöldi stúdenta aukist mikið á þessum árum. Ný og heilsteypt lög um menntaskóla sem sett eru á þessum árum og lög um grunnskóla stuttu síðar eiga eflaust sinn þátt í þessari þróun mála.

2 Ekki voru sett lög um marga þeirra fjölmörgu skóla sem stofnaðir voru á 19. öldinni, en í byrjun hinnar 20. færðist það í vöxt að ríkið tæki ábyrgð á skólum með lagasetningu.

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Þegar þróun menntunar á Íslandi er athuguð til langs tíma þá er aukningin hæg og stígandi, þótt víða megi finna smákippi hér og þar. Skólaskyldan hefur vaxið nokkuð jafnt (línulega) frá 1907 (sjá Mynd 1 í Jón Torfi Jónasson, 1992a) og eins meðalfjöldi kennslustunda á ári og hann er enn á uppleið. Meðalfjöldi skólaára eftir skyldunám hefur vaxið stöðugt (línulega) í tæpa öld (sjá Mynd 3 í Jón Torfi Jónasson, 1992a).

Sá hluti árgangs (miðað við tvítugt fólk) sem tekur stúdentspróf hefur vaxið um tæp 6% á ári (að jafnaði) næstum alla öldina og sömuleiðis fjöldi þeirra sem sækja háskólanám hér á landi. Þetta kemur skýrt fram á veldisfallinu sem fellt er að vextinum sem sýndur er á Mynd 1 (sjá rækilega umræðu um þetta í Jón Torfi Jónasson, 1997). Ef veldisfall ($y=ae^{bx}$) lýsir vextinum best, þá er um að ræða hlutfallsvöxt, það er að segja að við bætist jafnt hlutfall á hverju tímabili (eins og þegar fé er á jöfnum vöxtum). Þá má segja að vöxturinn sé stöðugur þótt viðbótin hækki í hvert sinn vegna þess að hlutfallið er reiknað af sífellt hærri tölu. Einkenni stöðugs veldisvaxtar er að vöxturinn virðist hægur fyrst í stað en herðir svo á sér smám saman. Ef breytingum á kerfi eins og skólakerfinu er best lýst með veldisvexti þá er eðlilegast að telja að kerfið hafi, þegar á heildina er litið, vaxið jafnt og þétt.

En hvað segir það um skólakerfið ef því er best lýst með veldisvexti? Þá vakna meðal annars efasemdir um að lagasetningar endrum og eins hafi ráðið ferðinni og jafnvel má ganga svo langt að telja lagasetningar viðleitni til þess að gæta þess að vöxturinn geti gengið snurðulaust fyrir sig. Lítum nánar á Mynd 2, sem sýnir hlutfall stúdenta á árunum 1960-1985. Vöxturinn hefst um 1965 og er mikill og línu-legur alveg til 1974, en þá verður stöðunum í nokkur ár og síðan verður kippur aftur 1981. Svo virðist sem það séu einhver stökk í kerfinu. En það er engin ástæða til þess að tengja þau neinum sterkum böndum við ákvarðanir löggjafans. Einu mark-verðu lögin um framhaldsskóla sem sett eru nálægt þessu tímabili eru lögin um iðn-skóla, 1955, og síðan aftur 1966, sem áttu að efla iðnnámið og þannig (að vísu óbeint) að stemma stigu við fjölgun stúdenta. Lögin um menntaskóla sem sett voru 1970, liðkuðu aðeins fyrir inntöku í menntaskólana og leyfðu ýmsar breytingar á skipulagi námsins, en erfitt er að skrifa á þann reikning umrót í menntaskólakerfinu. Það má auðvitað segja að kippurinn upp úr 1981 komi í kjölfar breytrra grunn-skólalaga frá 1974 (breytingin tók raumar ekki gildi fyrr en 1976) en það má allt eins halda því fram að óeðlileg stöðunun hafi verið árin þar á undan og kerfið hafi aðeins verið að rétta sig við.

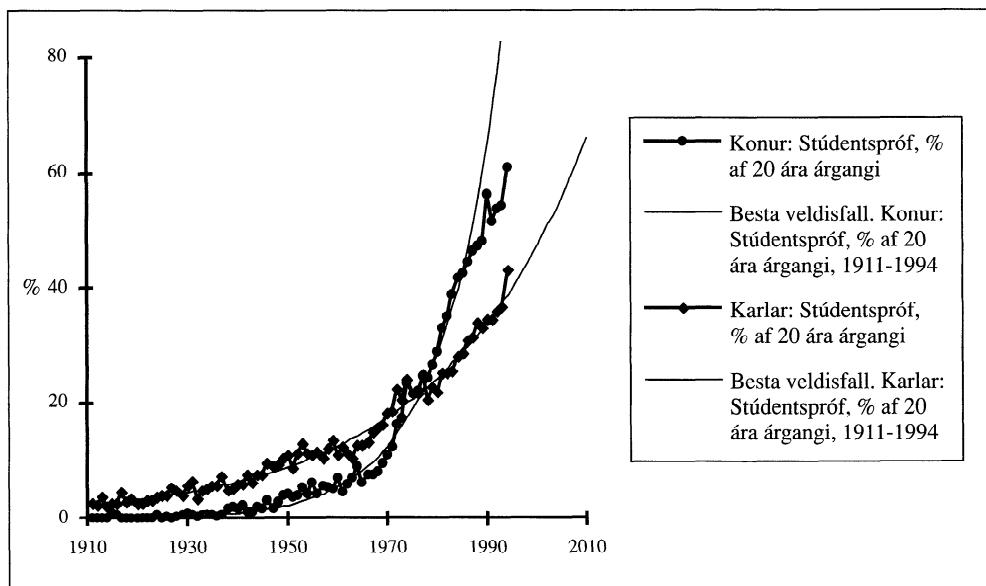
Niðurstaða um staðhæfingu eitt: Mat mitt á þessari fullyrðingu er að það sé fljót-færni að álykta að skólakerfið hafi vaxið í stökkum, þótt víða megi sjá sveiflur, sumar að vísu nokkuð stórar. Miðað við veldisvöxtinn þá er eðlilegast að líta á þær sem eins konar „leiðréttigar“ kerfis sem vikið hefur af sinni eðlilegu braut. Þegar á heildina er litið er vöxtur skólakerfisins mjög samfelldur og stöðugur (sjá Mynd

1 og Jón Torfi Jónasson, 1996a, Mynd 1) og það er fátt sem bendir til þess að einhverjar aðgerðir stjórnvalda og þá einkum setning laga hafi í raun breytt miklu, þótt örugglega hafi verið nauðsynlegt að breyta lögum til þess að leyfa eðlilega þróun.

ÖNNUR STAÐHÆFING

Þótt minna hafi verið lagt upp úr menntun stúlkna en pilta á 19. öld og á fyrri hluta 20. aldar þá hefur fyrir nokkru náðst jafnvægi á milli kynjanna, og ef munurinn er einhver þá er hann stúlkunum í vil.

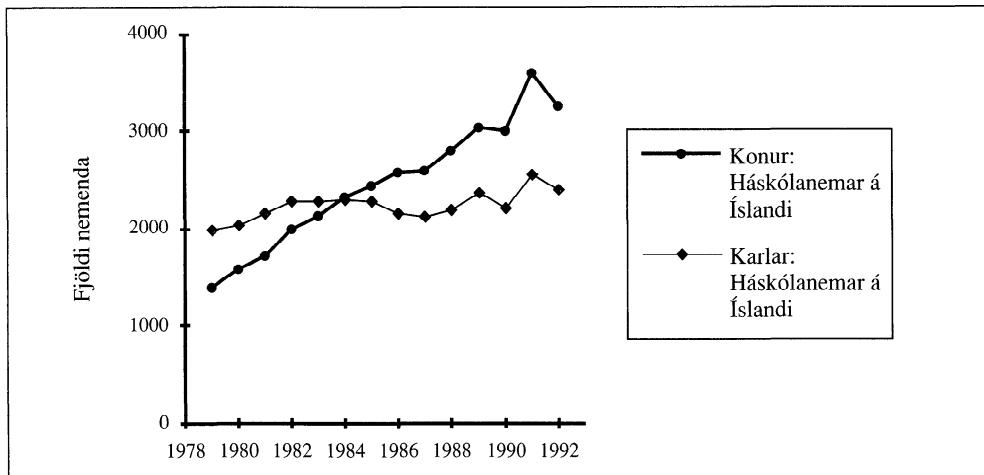
Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Að vísu var svolít-il hreyfing í menntamálum kvenna á síðustu öld. Að minnsta kosti fjórir kvenna-skólar voru stofnaðir árin 1874-1880.³ Yfirleitt má þó segja að menntakerfið hafi í byrjun verið skipulagt fyrir pilta, til dæmis ef litið er til áranna fyrir 1890, en mikil-væg undantekning frá því er barnafræðslan sem mun hafa verið fyrir bæði kynin jafnt. Menntun í kennaskólum og fyrir ljósmæður var fyrir stúlkur, en önnur menntun var fyrir pilta, það er að segja menntun bænda, iðnaðarmanna, lækna,

Mynd 3. Fjöldi stúlkna og pilta sem ljúka stúdentsprófi ár hvert, sýndur sem hlutfall af árgangi tvítagra fyrir árin 1911-1994.⁴

3 Kvennaskólinn í Reykjavík 1874, Kvennaskólinn á Laugalandi, 1877, Kvennaskóli í Skagafirði, 1877 og Ytri-Eyjarskólinn, 1879, sbr. Helgi Elíasson (1946).

4 Einnig er sýnt veldisfallið $y = ae^{bx}$ sem best lýsir þessum hlutfallstöllum. Stuðullinn b fyrir stúlkur er 0,082 og fyrir pilta 0,033 (sjá Jón Torfi Jónasson, 1997, Töflu 4).

Mynd 4. Fjöldi stúlkna og pilta sem eru innrituð í háskólanám á Íslandi 1978-1992. (Byggt á gögnum frá Hagstofu Íslands, 1993).

presta og sjómanna. Þetta átti einnig við um námið í gagnfræðaskólunum og Hinum lærða skóla. Þegar líða fer á 20. öldina fer að móta fyrir breytingum en þær ganga hægt. En nú, við lok 20. aldar, er ástandið gjörbreytt. Í fyrsta lagi gerir skóla-kerfið engan greinarmun á piltum og stúlkum. Hvort sem um er að ræða skyldunám, nám í almennum framhaldsskólum, sérskólum eða háskólum, þá er ekkert sem formlega mismunar stúlkum og piltum. Og stúlkur hafa verið að sækja í sig veðrið hvert sem litið er. Hlutfall þeirra í iðnnámi hefur til dæmis löngum verið lágt en hefur aukist undanfarna áratugi (sjá Menntamálaráðuneytið, 1996, bls. 57).

Mun stærri hluti árgangs stúlkna en pilta útskrifast með stúdentspróf á síðustu árum (sjá Mynd 3) og vöxt háskólakerfisins undanfarið, ekki síst í Háskóla Íslands, má nánast alfarið rekja til fjölgunar stúlkna í námi (sjá Mynd 4 og nánar í Jón Torfi Jónasson, 1995b, Mynd 8).

Undanfarin ár hefur starfsmenntun í heilsugæslu og uppeldissiðarfum flust á háskólastig þótt þeim flutningi sé ekki lokið. Þetta eru kvennagreinar að stórum hluta. Stúlkur hasla sér völl í sífellt fleiri greinum á háskólastigi. Það er því ekkert sem bendir til annars en að þeir yfirburðir í menntun sem sjást á myndum 3 og 4 muni halda áfram að aukast. Ungar stúlkur munu því innan tíðar hafa að jafnaði aflað sér meiri menntunar en piltar. Þótt með nokkrum sanni hafi mátt segja að kerfið hent-aði betur piltum en stúlkum á fyrri hluta aldarinnar, þá er ekki ýkja mikill munur nú og sá munur sem er verður að teljast stúlkunum í hag.

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Þótt jafnræði sé á milli kynja á yfirborðinu, eru merki þess að menntakerfið líti allt öðru vísi út frá sjónarhóli pilta en stúlkna (sjá Mynd 3, og umfjöllun í Jón Torfi Jónasson, 1997). Í

aldarbyrjun tóku fáir piltar stúdentspróf, en þeim fjöldaði um 3,5% á ári bæði á fyrri og á seinni helmingi aldarinnar. Stúlkurnar voru enn færri í byrjun aldarinnar en þeim fjöldaði mun meira alla öldina, um 8% á ári á fyrri helmingi og um 7% á ári á seinni hluta aldarinnar og það löngu eftir að þær fóru fram úr piltunum. Það sem skiptir mestu máli hér fyrir hvort kyn um sig er hve stöðugur vöxturinn er. Vaxtarfallið hjá piltunum er hið sama á fyrri helmingi og seinni helmingi heillar aldar. Það sama má segja um vaxtarfallið hjá stúlkunum. Stöðugleikinn fyrir hvort kyn um sig rennir stoðum undir þá hugsun að veldisföllin séu einmitt vel til þess fallin að lýsa þeim vexti sem hér er til umræðu og þar af leiðandi segi sína sögu um einkenni skólakerfisins sem hafi að þessu leyti verið nokkuð stöðug alla öldina, þótt þau séu ekki hin sömu fyrir bæði kynin. Munurinn á þessum vaxtarföllum fyrir kynin tvö vekur einmitt þá hugmynd að mjög ólíkir þættir hafi áhrif á aukninguna í skólasókn kynjanna tveggja og þau búi því í vissum skilningi við ólík skólakerfi og það eigi jafnt við á fyrri og seinni hluta aldarinnar.

Sú menntun sem kynin telja að sér standi til boða eða sú menntun sem þau velja sér virðist því mjög ólík í ljósi þessara gagna og þannig hefur það raunar verið alla öldina. Sá mismunur sem er á milli kynjanna á Mynd 3 er ótrúlega mikill, langvarandi og merkilegur. Eftir á að hyggja kemur þetta ekki mjög á óvart þótt líklega hafi flestir haldið að úr muninum hafi dregið seinni hluta aldarinnar. En það er eins og það hafi ekki gerst. Þegar að er gáð þá blasir við sú gamalkunna staðreynd að starfsnám á framhalds- og háskólastigi fellur misvel að áhugamálum eða að minnsta kosti námsvali kynjanna. Hér að framan var því haldið fram að menntun í framhaldsskólam fyrir 1890 hafi að mestu verið fyrir pilta (að undanskildum kvennaskólunum). En hver er staðan um það bil öld síðar? Stúlkur eru aðeins um fjórðungur þeirra sem skráðir eru í starfsnám á framhaldsskólastigi (sjá Menntamálaráðuneytið, 1996, Mynd I.5.10). Það verður því, eins og fyrr, að flokka stærstan hluta starfsmenntunar í framhaldsskóla sem „karlagreinar“. Þótt væntanlega hafi verið sveiflur í þessum hlutföllum alla öldina þá hefur munurinn að þessu leyti líkast til verið mikill alla tíð þótt kerfið hafi alltaf verið að breytast. Meðal annars hefur nám í heilsugæslu- og uppeldisgreinum smáum saman verið að flytjast á háskólastig en það er einmitt það starfsnám sem stúlkur hafa einkum sótt í og var lengi vel á framhaldsskólastigi. Stúlkur hafa þess vegna orðið að sækja starfsmenntun sína á háskólastigið og það er auðvitað matsatriði hvort það er kostur eða galli. En hvað sem um það má segja þá er langt frá því að þær hafi sama val í því efni og piltar.

Niðurstaða um staðhæfingu tvö: Það er langt frá því að staða kynjanna sé jöfn þótt sumum finnist hún vera það. Það þarf að velta Myndum 3 og 4 svolítið fyrir sér til þess að gera sér fulla grein fyrir því hvað þessar tvær ólíku línur á myndunum segja merkilega sögu. Það er eins og piltar og stúlkur búi í vissum skilningi við tvö mismunandi menntakerfi og þau virðast furðu óháð hvort öðru og ekkert í þessum

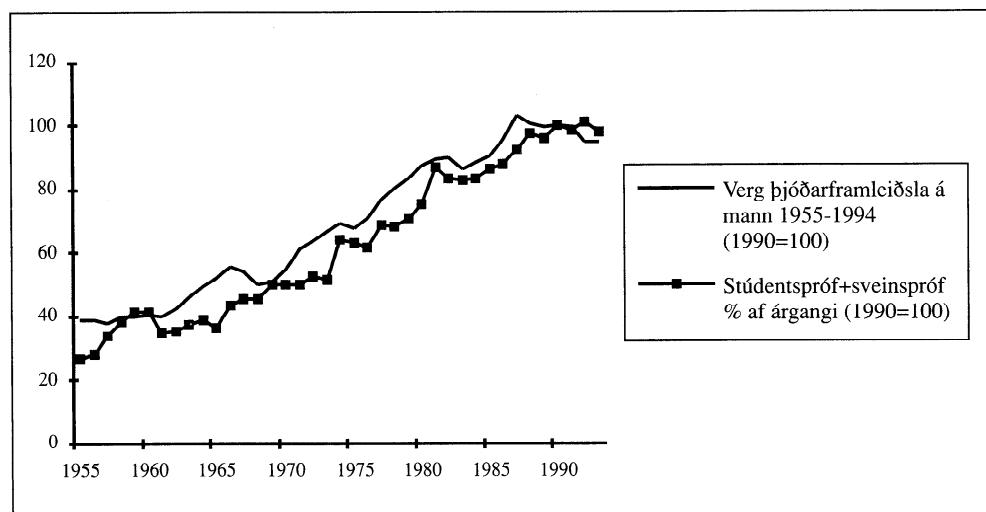
gögnum bendir til þess að munurinn sé að breytast að því er snýr að framhaldsskólastiginu, en vera má að meira jafnræði muni nást á háskólastiginu. Í þessari umræðu hefur verið sýnt fram á að einfaldar fjöldatölur segja ekki nema hluta sögunnar.

PRIÐJA STAÐHÆFING

Þegar vel er að gáð hefur atvinnulífið stjórnað vexti skólakerfisins hér á landi þótt það hafi ekki alltaf virst svo.

Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Atvinnulífi á Íslandi hefur tekið stakkaskiptum á þessari öld og sífellt meiri kröfur eru gerðar um hæfni fólks til að vinna nánast öll verk. Þetta kallar á sífellt meiri menntun, bæði almenna og sérhæfða, og skýrir líklega þá gífurlegu aukningu menntunar sem orðið hefur hér á landi. Margir hafa sótt menntun til annarra landa og sífellt eykst aðsóknin að framhalds- og háskólum hér á landi. En það gat ekki gerst nema þjóðin hefði efni á hraðvaxandi skólakerfi. Í þessu ljósi er eftirtektarvert að sjá hve vel þjóðarhagur og sókn í menntun (mæld með svcins- og stúdentsprófum) hafa fylgst að (sjá Mynd 5).

Nú er auðvitað erfitt að meta hvort kemur á undan, hagvöxtur eða menntun. En svo stóran hluta þjóðartekna má rekja til náttúruauðlinda að varla hefur menntunin verið á undan nema þá að litlu leyti. Tryggvi Þór Herbertsson (1995) hefur ályktað

Mynd 5. Pjóðartekjur á mann og samanlagður fjöldi sveina og stúdenta, sýndur sem hlutfall af árgangi tvítugra, árin 1945-1994.⁵

5 Í báðum tilvikum eru tölurnar fyrir árið 1990 settar jafnt og 100 og aðrar tölur miðaðar við það.

að allt að 20% hagvaxtar á Íslandi á tímabilinu 1971-1992 megi rekja til menntunar, þannig að stærstur hluti hagvaxtar skýrist enn sem komið er af öðrum þáttum. Þetta bendir til þess að menntakerfið geti að verulegu leyti þakkað blómlegu atvinnulífi vöxt sinn og velgengni og það hafi að minnsta kosti í þeim skilningi ráðið vexti menntakerfisins.

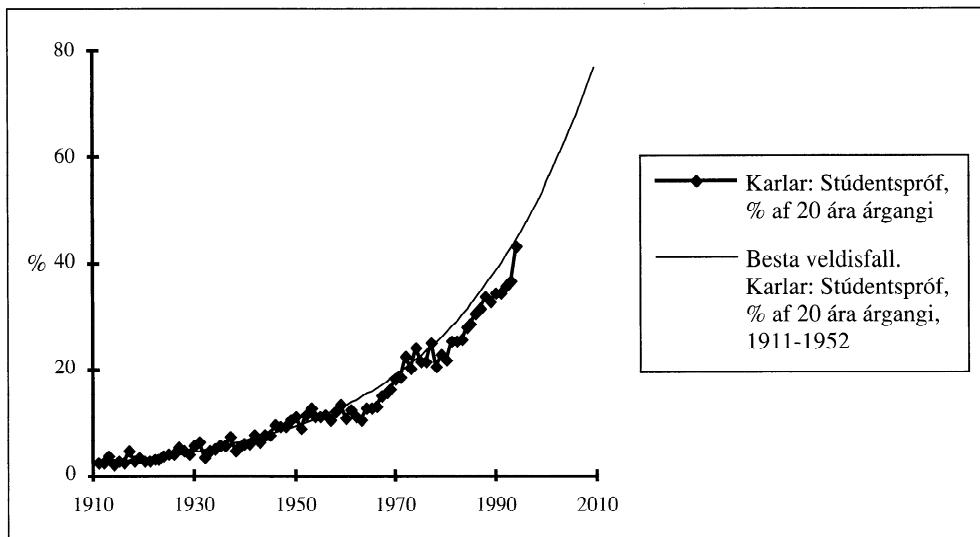
Fleiri rök styðja þessa niðurstöðu. Í öllum atvinnugreinum hafa verið frumkvöðlar sem börðust fyrir aukinni menntun í sinni grein. Flestir ef ekki allir starfsmenntaskólar hér á landi á 19. öld og fyrri hluta 20. aldar voru stofnaðir fyrir tilstilli atorkusamra einstaklinga sem börðust fyrir tilvist þeirra.⁶ Þetta var fólk sem þekkti til þeirra atvinnugreina sem skólarnir áttu að þjóna og skildi gildi menntunar bæði fyrir atvinnugreinina og fyrir íslenskt þjóðfélag. Á seinni hluta aldarinnar hefur hið opinbera kerfi tekið forystu í þessum málum. En atvinnulífið hefur iðulega (ef ekki alltaf) átt fulltrúa í móton starfsmenntunar og uppbyggingu menntakerfisins í heild. Á þingum, ráðstefnum og í stefnuskrám margra samtaka í atvinnulífinu hefur eingreið verið hvatt til frekari starfsmenntunar.⁷ Fjölmög samtök og fyrirtæki hafa öfluga endurmenntun á sínum snærum og sífellt meiri kröfur eru gerðar um menntun við ráðningu starfsfólks.⁸ Þegar grannt er skoðað kemur þáttur atvinnulífsins í starfsmenntun skýrt í ljós.

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Við athugun á því hvort atvinnulífið hafi verið drifkraftur starfsmenntunar hér á landi mætti spryja eftirfarandi spurninga og dæma um þátt atvinnulífsins á grundvelli þeirra svara sem fást: Hvaða beinar kröfur hafa verið gerðar um starfmenntaskóla hér á landi á undarförnum áratugum og hve metnaðfullar hafa þær verið? Hve há hafa bein framlög til menntunar verið (miðað við veltu atvinnugreina)? Hvaða kröfur hafa verið gerðar til menntunar í starfsauglýsingum og hve vel er menntun metin til launa í einstökum atvinnugrcinum? Það er vandasamt að svara þessum spurningum því að ekki hefur verið gerð kerfisbundin athugun á þessum atriðum. Hægt er að finna nýleg dæmi um talsverðan metnað í þessum efnunum. Rafiðnaðarsambandið rekur eigin skóla og hefur nokkra sérstöðu. Samtök nokkurra iðngreina hafa tekið virkan þátt í endurskipulagi náms í sínum greinum undanfarin ár (til dæmis í bílgreinum, matvæla-, málm- og prentiðn). En þetta eru einstök dæmi og lítið fer fyrir jákvæðum svörum við ofangreindum spurningum í fjölmögum greinum sjávarútvegs, ferða-

6 Hér er ekki tækifæri til tæmandi greiningar á þessu, en það dugar að renna yfir söguyfirlit Helga Elíassonar (1946) til þess að sjá að upphaf búnaðarskóla, húsmæðraskóla, iðnskóla og verslunarskóla, svo að dæmi séu tekin, má rekja til þeirra sem störfuðu í viðkomandi grein. Saga einstakra skóla sýnir þetta enn betur, þótt það verði ekki rökstutt frekar hér.

7 Sjá meðal annars B.A. ritgerðir Sóleyjar Stefánssdóttur (1994) og Árna Stefánssonar (1994) um þetta efni.

8 Að vísu er enn viða pottur brotinn í þessum efnum, sjá meðal annars Gerður G. Óskarsdóttir (1995), kaflar 8 og 9. En þetta er eflaust rétt þegar litið er til langa tíma.

Mynd 6. Fjöldi pilta sem útskrifast með stúdentspróf, sýndur sem hlufall af árgangi tvítugra pilta, á árunum 1911-1994.⁹

iðnaðar, verslunar og ýmiss konar þjónustu. Pessar mikilvægu greinar í íslensku atvinnulífi, hafa fram að þessu ekki sýnt skýr merki um að hafa sjálfstæðan áhuga á menntun starfsfólks síns. En þótt þær geri ekki vel skilgreindar kröfur um menntun þá er ekki þar með sagt að þær meti einskis þá menntun sem býðst. Það virðist lítill vandi fyrir fólk með margvíslega menntun að fá vinnu, oftast við sitt hæfi, og í þeim skilningi sýna margar atvinnugreinar jákvæða afstöðu til menntunar.¹⁰ Ef þetta er sanngjörn lýsing á því hvernig menntun síast inn í atvinnulífið þá gefur hún tilefni til þess að líta á sókn í menntun sem neyslu sem stýrist af nemendum frekar en atvinnulífi eða stjórnvöldum. Ungt fólk aflar sér meiri menntunar (til dæmis stúdentsprófs) í trausti þess að hún muni gagnast í starfi og það er einmitt það sem hún gerir þótt sjaldnast hafi verið gerð um hana formleg krafa. Síðan, þegar unga fólk ið hefur aflað sér menntunar þá tekur atvinnulífið við því, oft opnum örmum. Samkvæmt þessu þá lætur menntakerfið stjórnast af nemendum og áhuga þeirra eða framsýni, frekar en stefnumótun í atvinnulífi eða lagasetningum stjórvalda.

Í þessu sambandi er athyglisvert að athuga enn einu sinni fjölða pilta sem taka

9 Veldisfallið er besta veldisaðlögun að tölunum frá árunum 1911-1952. (Athuga að veldisfallið á Mynd 1 var byggt á gögnum fyrir árin 1911 til 1994 og er því ekki nákvæmlega það sama og hér er sýnt.)

10 Sjá meðal annars könnun Félagsvísindastofnunar fyrir OECD, Stefán Ólafsson, Jón Torfi Jónasson og Guðbjörg Andrea Jónsdóttir (1992) og ritgerð Eiríks Hilmarssonar (1989, kafla 4) um mat fólks á gildi menntunar sinnar.

stúdentspróf, sem er líklega það próf utan skyldunámsins, sem síst ætti að stjórnast af beinum kröfum atvinnulífsins. Það veitir engin réttindi til starfa, heldur er það áfangi á ferð ungs fólks í menntakerfinu (sjá Mynd 6). Samt virðist það vera ráðandi afl í framhaldsskólunum og þar af leiðandi í skólakerfinu í heild. Vexti þess er best lýst með veldisfalli (um 3,5% vexti á ári) sem stundum einkennir neysluföll.

Mynd 6 sýnir meðal annars besta veldisfall byggt á gögnum frá 1911-1952 (Jón Torfi Jónasson, 1997). Veldisfallið fellur vel að rauntölum þessa árabil, en bein lína mundi gera það líka. Hins vegar spáir fallið vel fyrir um þróunina næstu hálfu öld þar á eftir. Það rennir stoðum undir þá hugmynd að sókn nemenda hafi fylgt veldisfalli á fyrri hluta aldarinnar og að hún hafi ráðist af sömu reglu síðari hlutann. Það hefur einmitt þegar komið fram að sami veldisvöxtur (3,5%) lýsir vextinum bæði fyrri og seinni helming aldarinnar. Setjum nú svo að þessi tilvísun í einfaldan veldisvöxt alla öldina eigi rétt á sér. Þá hefur sókn pilta í stúdentspróf ráðist af til-tölulega stöðugum áhrifaþáttum, en ekki af tímabundnum sveiflum. Og einfaldast er að álykta að þessir þættir hafi verið hinir sömu allan tímann. Þessi staðreynd, ásamt staðhæfingum um hlutleysi atvinnulífsins gagnvart menntun, vekur upp ef-a-semdir um að vöxtur menntunar pilta hafi ráðist af skýrri eftirspurn í atvinnulífinu eða af einhverjum afgerandi aðgerðum stjórnvalda. Enda er fátt sem bendir til þess að vöxtur menntunar hafi beinlínis ráðist af vaxtarbroddum atvinnulífsins hverju sinni, þótt það hafi ekki verið beinlínis athugað hér. Sviðið rök gilda um stílkur þótt gögnin um piltana séu skýrari því þau ná til lengri tíma. En skýringin á þessum stöðuga vexti blasir samt alls ekki við. Ef til vill liggur hún hjá unga fólkini sjálfu sem aflar sér sífellt meiri menntunar eins og neytendur sækja í eftirsóknar-verðan varning. Hugmyndir þess um gildi menntunar væru þá cinn af þeim stöðugu áhrifaþáttum sem hafa ráðið ferðinni og ef til vill sá áhrifamesti. Og ef þetta er rétt ályktun um stúdentsprófið þá er líklegt að sama gildi um skólakerfið í heild. En þrátt fyrir þessa skýringu stendur það samt óhaggað að blómlegt atvinnulíf hefur gert þennan vöxt mögulegan.

Niðurstaða um staðhæfingu þrjú: Það er engan veginn augljóst að staðhæfingin standist þegar grannt er skoðað því að fátt bendir til þess að atvinnulífið hafi kallað á menntun og þannig ráðið ferðinni. Það má allt eins vera að unga fólk ið sjálft og trú þess á mikilvægi menntunar almennt hafi skipt sköpum og það hafi þannig ráðið ferðinni í þróun skólakerfisins frekar en atvinnurekendur eða stjórnvöld.

FJÓRÐA STADHÆFING

Nú blasa við þáttaskil í starfsmenntun á framhaldsskólastigi. Málsvarar atvinnulífs, yfirvöld menntamála og starfsmenn skóla virðast vera á einu máli um mikilvægi þess að efla margvíslegt starfsnám, ekki síst á framhaldsskólastigi.

Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Oft hefur verið tog-streita á milli málsvara atvinnulífs og menntamála um skipulag starfsmenntunar og ábyrgð á henni. Nú standa mál þannig að góð samstaða hefur náðst um margt sem ágreiningur var um og nú ætla þessir aðilar að taka höndum saman um að stórefla hvers kyns starfsmenntun í landinu bæði innan skólakerfisins og í atvinnulífinu sjálfu. Þeir sem um þessi mál fjalla í skólakerfinu horfast nú í augu við mikið brott-fall nemenda úr framhaldsskólum og óvenju lágt hlutfall nemenda í starfsnámi í framhaldsskólum hér á landi (eins og fram kom hér að framan), auk þess sem að-sókn í slíkt nám virðist vera að minnka, að minnsta kosti hlutfallslega. Málsvarar fjölmargra greina atvinnulífs virðast nú gera meiri kröfur en áður til skólakerfisins um menntun sem nýtist í þessum greinum. Leitað er fyrirmýnda í löndum þar sem vel hefur til tekist í starfsnámi á framhaldsskólastigi, svo sem í Danmörku, Þýskalandi og Skotlandi. Loks virðast því vera öll skilyrði fyrir því að átak í þessum málaflokki skili árangri. Þar að auki er mjög brýnt að það takist að efla þennan hluta íslenska skólakerfisins. Um þetta hefur verið samstaða um langa hríð og kemur skýrt fram í stefnu stjórvalda sem hefur verið áréttuð í nýlegum skjölum. Í skýrsl-unni *Til nýrrar aldar* (Menntamálaráðuneytið, 1991) kemur fram skýr ásetningur um að auka veg starfsnáms í framhaldsskólum (sjá kafla 4.2) og jafnvel enn skýr-ari skilaboð um það sama komu frá *Nefnd um móttun menntastefnu* (Menntamála-ráðuneytið, 1994) þar sem segir að „starfsnám á framhaldsskólastigi verði forgangs-verkefni í skólamálum“ (bls. 66).

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Samkomulag eða samstaða ráðamanna duga líklega ekki ein sér til þess að breyta þróun menntakerf-isins, þrátt fyrir að samkomulagið sé skynsamlegt, gert í góðri trú og eigi sér góðar fyrirmýndir. Mikilvæg skilyrði fyrir markverðri eflingu starfsmenntunar á fram-haldsskólastigi eru ekki til staðar og verða ef til vill aldrei.¹¹ Hér verða talin sex at-riði sem öll skipta talsverðu máli fyrir starfsmenntun í framhaldsskóla.

1) Atvinnufyrirtæki (þegar á heildina er litið) hafa hvorki látið þennan vilja speglast mjög skýrt í kröfum um menntun eða í launum (sjá Jón Torfi Jónasson, 1992a, Mynd 18). Háskólamenntunin (og jafnvel stúdentsprófsmenntunin ein og

11 Sjá mun rækilegri umfjöllun um þetta efni í Jón Torfi Jónasson (1995a, í prentun).

sér) virðist almennt skila sér býsna vel í launum þótt það fari að vísu eftir háskólagreinum. Ef ekki koma skýr skilaboð um að starfsmenntun (önnur en iðnmenntun) skili sér í launum miðað við aðra menntun halda nemendur væntanlega áfram að stefna að stúdentsprófi.

2) Það er eins og háskólastigið hafi sogað til sín fólk frá starfsmenntun á framhaldsskólastigi. Háskólastigið gerir kröfur um mikla almennna grunnmenntun og mun gera það áfram og af þeim sökum verður eftirsóknarvert fyrir ungt fólk að ljúka stúdentsprófi. Á meðan háskólastigið heldur áfram að þenjast út af þeim krafti sem raun ber vitni um undanfarna áratugi (sjá Jón Torfi Jónasson, 1995b, Mynd 6), þá er fjarstæða að gera ráð fyrir að stórir hópar nemenda staldri við á starfsmenntunarbrautum framhaldsskólans, því að þær virðast vera eins konar blindgötur á menntabraitinni, þótt þær veiti rétt til tiltekinna starfa.

3) Margt ungt fólk (og foreldrar þess) vill tryggja sig með almennri menntun sem heldur flestum leiðum opnum þegar það undirbýr sig undir óvissa framtíð. Sigríður Bílddal (1993) athugaði viðhorf nemenda í framhaldsskóla til náms. Þar kom meðal annars fram að tæpur helmingur nemenda gæti vel hugsað sér að taka sveinsþróf en um 80% sama hóps taldi mikilvægt að ljúka stúdentsprófi. Það er því ekki af áhugaleysi sem ungt fólk velur ekki starfsnámsbrautirnar heldur velur það stúdentsprófið frekar, meðal annars sem cins konar tryggingu cða haldreipi á leið sinni til móts við óvissa framtíð.

4) Það er ekki ósennilegt að ungu fólk finnist að almenn menntun dagsins í dag sé nær því að vera starfsmenntun morgundagsins en það sem nú er kallað starfsmenntun. Þjóðlifið er að breytast og mörg störf munu líklega krefjast æfingar í að vinna með alls kyns gögn, bæði tölur og texta. Þau kalla einnig á gott vald á erlendum tungumálum, færni í að tjá sig og eiga samskipti við annað fólk. Að því marki sem framtíðin krefst þessarar færni þá er ef til vill eins gott að velja stúdentsprófið því að það virðist einmitt bjóða upp á fjölmargar námsgreinar sem efla þessa færni.

5) Ýmsir liðir góðrar starfsmenntunar kosta of mikið til þess að stjórnvöld telji sig hafa efni á að standa straum af henni, að minnsta kosti á meðan menntakerfið er að þenjast út. Verkleg aðstaða er til dæmis dýrari en aðstaða til bóklegs náms og eftir því sem tæknibúnaður tekur hraðari framförum þeim mun erfiðara er að halda að-búnaði í skóla í viðunandi horfi. Petta gerir starfsnámsbrautum mjög erfitt að sinna þeim kröfum sem verður að gera til þeirra og þær verða síður fýsilegur kostur fyrir bragðið.

6) Það hljómar vel að leita syrirmynnda hjá öðrum þjóðum, enda er mjög rík hefð fyrir því hér á landi. Í nánast hverri einstu hvatningargrein sem skrifuð hefur verið á íslensku og fjallar um eflingu einhverra þátta menntunar er vísað til erlendra syrirmynnda. Þó það nú væri að við reyndum að læra af öðrum! En það er ekki eins einfalt að taka upp útlend kerfi og virst gæti við fyrstu sýn. Atvinnulíf á Íslandi er

öðru vísi samsett en í sumum nágrannalöndum okkar og viðhorf til starfsmenntunar hugsanlega önnur og ýmsar hefðir sem gilt hafa um námsval eru sennilega aðrar en í þeim löndum sem fyrirmyndir eru sóttar til. Þetta eru allt atriði sem kunna að skipta máli við staðfærslu erlendra kerfa svo að það er að minnsta kosti nauðsynlegt að kanna þau gaumgæfilega áður en hægt er að gera því skóna að erlendar hugmyndir gangi hér. Þess vegna er ekki alveg víst að kerfi sem virka skínandi vel í Danmörku, Skotlandi eða Þýskalandi eigi vel við hér á landi.

Ef einhver þeirra sex þátta sem hér hafa verið ræddir vinnur gegn staðgóðri hefðbundinni starfsmenntun í íslenskum framhaldsskólum þyngist róðurinn. En ef þeir vinna allir gegn henni þá mun henni reynast ómöögulegt að halda velli.

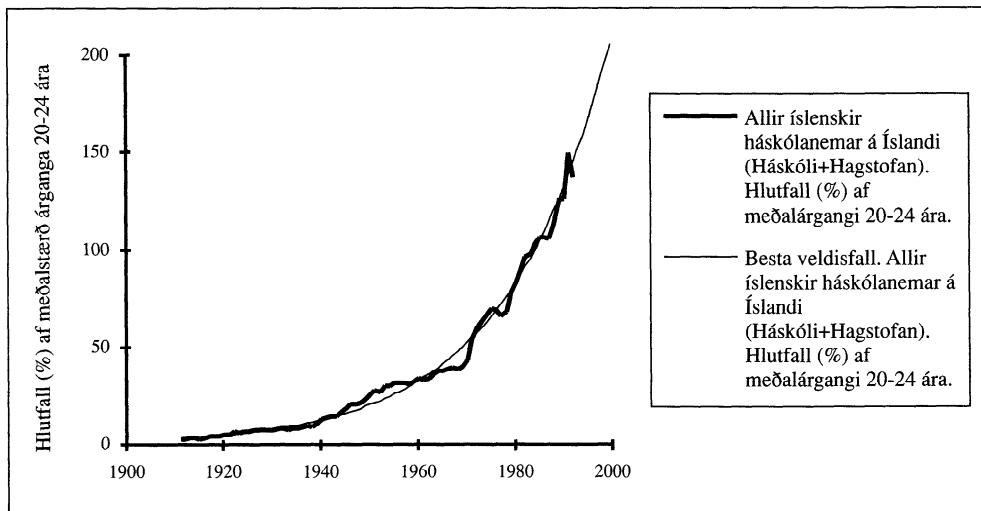
Niðurstaða um staðhæfingu fjögur: Hætt er við að ekki verði veruleg umskipti í þróun hefðbundinnar starfsmenntunar í framhaldsskóla og vægi hennar mun þess vegna halda áfram að minnka. Sú þjóðfélagsþróun sem ræður ferðinni virðist ekki leyfa annað eða gerir endurreisn starfsmenntunar á þessu skólastigi að minnsta kosti erfiða.

En þetta er ef til vill ekki eins afdrifarík niðurstaða og sumir málsvarar hefðbundinnar starfsmenntunar gætu haldið. Í ljósi þróunar atvinnulífsins má vel líta á bóknám framhaldsskólans sem ágæta starfsmenntun komandi áratuga og bjarga þannig staðhæfingunni! En það er ekki víst að öllum líki þær björgunaraðgerðir. Af þráfaldlega gefnu tilefni má benda á að því hefur ekki verið haldið fram hér að staðgóð hefðbundin starfsmenntun á framhaldsskólastigi sé óskynsamleg eða efling hennar óframkvæmanleg, þótt hvort tveggja kunni að vera rétt. En því hefur verið haldið fram að ekki sé að vænta mikilla breytinga eða mikils árangurs ef aðeins er hugað að skipulagi í skólum og yfirvöld menntamála megna ekki að yfirvinna þau öfl sem verka gegn þessari starfsmenntun.

FIMMTA STAÐHÆFING

Mikil gróska hefur verið í margvíslegu fræðilegu námi á háskólastiginu undanfarna áratugi, en nú er að renna upp nýtt skeið. Fjölmargar starfsnámsbrautir á þessu skólastigi verða efldar eða nýjar stofnaðar og þær munu skyggja á hinum fræðilegu brautir.

Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Það varð mikil breyting á íslenska háskólakerfinu á árunum kringum 1970. Nýjar greinar bættust við í Heimspekideild Háskóla Íslands, nýjum fræðigreinum innan núverandi Raunvísendadeildar óx ásmegin, drög voru lögð að stærstu fræðigreinum Félagsvísinda-

Mynd 7. Myndin sýnir fjölda háskólastudenta á Íslandi, sem hlutfall af meðalstærð árganganna 20-24 ára, árin 1911-1993.¹²

deilda og kennara- og hjúkrunarmenntun var flutt á háskólastig (svo að dæmi séu nefnd). Svipað umrót í námi til fyrstu háskólagráðu virðist ætla að verða á síðasta áratug þessarar aldar en nú verður það líklega frekar utan Háskóla Íslands og sennilega mest í margvíslegri starfsmenntun og um það má nefna ýmis dæmi. Mikil gróska er í starfi fjölmargra skóla sem nú þegar eru á háskólastigi, til dæmis í Háskólanum á Akureyri, Samvinnuháskólanum og Tækniþáskólanum, og hugmyndir eru um miklar breytingar á öðrum skólum. Rætt er um stofnun Uppeldisháskóla, eflingu háskólastigs Verslunarskólans og stofnun Listaháskóla. Mestallt nám í þessum skólum flokkast sem starfsmenntun. Einnig er þróttmikið starfsnám hjá Endurmenntunarstofnun Háskóla Íslands og er sumt af náminu þar metið sem fullgilt háskólanám. Auk þess er rætt um nokkurs konar framhaldsdeildir mennta- eða fjölbrautaskóla sem mótaðar yrðu með ákveðnar starfsgreinar í huga þótt sú umræða sé skemmrá á veg komin. Vera má að nokkrar iðngreinar séu að færast á háskólastig þótt ekki hafi sérstaklega verið unnið að því og engar áætlanir séu um að gera það formlega. Sterkur þrýstihópur vinnur að því að setja upp námsbraut á háskólastigi í iðjuþjálfun og háskólamenntaðir ferðamálafræðingar leita leiða til þess að koma á starfsnámi á háskólastigi í greinum tengdum ferðamálum. Það fer ekki á milli mála að starfsnám á háskólastigi er í deiglunni hér á landi. Um fræðilega grunnnámið gegnir öðru máli. Þótt ýmislegt beri á góma í því efni er ekki af neinum krafti ver-

12 Einnig er sýnt veldisfallið $y = ae^{bx}$ sem best lýsir þessum hlutfallstölum. Stuðullinn b er 0,046 í þessu tilviki.

ið að undirbúa fjölgun fræðilegra námsbrauta til fyrstu prófgráðu á háskólastiginu. Feikileg gróska er því í starfsmenntun á háskólastiginu en í fræðilegri grunnmenntun gerist lítið.

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Vöxtur háskólamenntunar á Íslandi hefur í raun verið mjög stöðugur alla þessa öld (sjá Mynd 7). Hlutfallsleg fjölgun háskólastúdenta hefur verið um 4,6% að jafnaði á ári.

Í upphafi var starfsmenntun algengust, enda var Háskóli Íslands stofnaður með því að setja undir sameiginlega stjórn þrjá embættismannaskóla, Prestaskólan, Læknaskólan og nýstofnaðan Lagaskóla. En smám saman jókst vegur fræðilegs náms, einkum í Heimspekkideild fyrst í stað, en það er nú að finna í mörgum deildum Háskóla Íslands, einkum í Félagsvísinda-, Heimspeki-, Raunvísinda-, Viðskipta- og hagfræðideild og í vaxandi mæli í flestum öðrum deildum. Þessi þróun heldur áfram. Fræðilegt framhaldsnám er nú í vexti bæði í Háskóla Íslands og í Kennaraháskóla Íslands. En merki um áhuga á fræðilegu námi er ekki aðeins að finna í vexti slíkra brauta í íslenskum háskólum. Þegar fjallað er um mikil umrót í háskólamálum hér á landi á árunum á milli 1965-1975 má ekki gleymast hve margir Íslendingar sóttu grunnnám í erlendum háskólum alla öldina, meðal annars stórir hópar á árunum á milli 1960-1970.¹³ En þessi útrás íslenskra stúdenta sýnir mikinn og vaxandi áhuga á háskólanámi og áhrif þeirra eftir að þeir komu til baka hafa án efa átt sinn þátt í að ýta á breytingar í Háskóla Íslands.

En hefur í raun verið mikill áhugi og skilningur á fræðilegu námi hjá stjórnvöldum? Fjölgun greina á háskólastiginu var nánast alltaf réttlætt með því að hér væri verið að efla starfsmenntun. Þannig má rekja tilurð nánast allra nýrra greina frá stofnun Háskóla Íslands, ef frá eru taldar greinar Heimspekkideildar sem tilgreindar eru í fyrstu lögum um Háskóla Íslands. Svo að dæmi séu tekin um greinar sem ekki virðast í fljótu bragði eiga þessar rætur, þá er ljóst að kennsla í stærðfræði, eðlisfræði og efnafraeði var í upphafi hluti af fyrri hluta verkfræðináms. Þegar frá líður og ákveðið var að koma fótunum undir fræðigreinar deildarinnar þá miðaðist skipulag stærðfræði og náttúrufraeðigreina í Verkfraeðideild samt sem áður við að kandídatar yrðu kennarar (sjá til dæmis reglugerð um Háskóla Íslands frá 1965). Uppeldis- og kennslufræði var blátt áfram hluti B.A.-námsins í þessum greinum,¹⁴ þótt sá tilgangur þess sé líklega flestum gleymdur og enginn kandídat hafi verið útskrifaður samkvæmt því skipulagi. Svipaða sögu er að segja um hið fræðilega

13 Um þetta liggi ekki fyrir nákvæmar tölur. Hvorki um heildarsókn íslenskra námsmanna til útlanda né skiptingu þeirra á námsgreinar.

14 Í reglugerðinni stendur: „B.A.-þróf í raungreinum er fólgjóð í sex prófstigum í þremur greinum, aðalgrein og tveimur aukagreinum, auk prófs í uppedis- og kennslufræðum ásamt kennsluæsingum. ...Að þessu prófi loknu öðlast kandídat titilinn B.A. og kennsluréttindi við gagnfræðaskóla og sérskóla.“ Reglugerð um Háskóla Íslands (1965).

grunnnám Félagsvísindadeildar (sjá Ingu Dóru Sigfúsdóttur, í prentun). Í umræðu um stofnun nýrra greina í félagsvísindum var lögð talsverð áhersla á starfsmenntun, en minna hefur svo borið á henni í starfi deildarinnar. Við þetta má bæta að af tillögum Háskólanefndar 1969 (sjá til dæmis bls. 35-37) um aukið námsframboð má ráða að starfsmenntunarhlutverki Háskóla Íslands er gert hátt undir höfði þótt rætt sé um almennt grunnnám.

En háskólanám hefur líklega alltaf ríka tilhneigingu til þess að færast í fræðileg-an farveg og hefur í nokkrum mæli gert það í Háskóla Íslands (sjá til dæmis Mynd 7 í Jón Torfi Jónasson, 1995b). Petta gerist meðal annars vegna samanburðar við er-lenda háskóla, mikils vægis rannsóknarstarfs og vegna kostnaðar við starfsnám. Og það gerist ekki síst vegna aukinnar aðsóknar nemenda í slíkt nám, því að flestar starfsnámsgreinar sem krefjast starfsþjálfunar hafa aðeins getað tekið við takmörk-udum fjölda nemenda. Það ýtir nemendum yfir á fræðilegu brautirnar. Engin ástæða er til þess að ætla annað en að allt þetta gildi áfram og því verði þróunin sú sem hér er lýst, hvort sem það verður innan Háskóla Íslands eða hinna nýju háskóla. Nýtt starfsnám á háskólastigi mun þó líklega vaxa um nokkra hríð áður en það fer í hinn fræðilega farveg en það mun alls ekki skyggja á hið fræðilega grunnnám.

Niðurstaða um staðhæfingu fimm: Staðhæfingin stenst ekki. Starfsmenntun á há-skólastigi mun verða efld og mikil umræða verður um mikilvægi hennar en fræði-leg grunn- og framhaldsmenntun munu halda sínum sessi og það verða líklega þeir þættir háskólakerfisins sem dafna best.

SJÖTTA STAÐHÆFING

Pótt auðvitað megi giska á ýmislegt í þróun skólakerfisins næstu áratugina eru breytingar í heiminum svo miklar að í raun er tilgangslítið að spá langt fram í tím-ann um eðlis- og umfangsbreytingar á skólakerfinu.

Nokkur mikilvæg rök renna stoðum undir þessa fullyrðingu. Það er að minnsta kosti þrennt sem gerir spár í menntamálum sérstaklega erfiðar. Í fyrsta lagi er svo hröð þróun á öllum sviðum að venjuleg skólamenntun er ekki lengur augljóslega besti kosturinn. Fólk verður að kynnast nýjum hugmyndum og læra nýja færni sem hvor-ugt á sér mikla samsvörun í því sem kennt hefur verið í hefðbundnu námi. Marg-vísleg símenntun kemur allt eins til greina þar sem fólk mun stöðugt vera að bæta við sig og einmitt þeirri þekkingu sem best á við hverju sinni. Ekki er auðvelt í svip-inn að gera sér grein fyrir því hvernig þessari símenntun verði hagað. Það blasir við

15 Sjá m.a. umræðu um möguleika á fjarkennslu á Íslandi í Menntamálaráðuneytið (1987).

16 Sjá kafla 6, „Learning webs“.

að vægi hefðbundinna prófgráða sem krefjast langrar skólastetu minnkar. Þegar miklar tæknibreytingar verða á skömmum tíma geta margir kynnt sér hina nýju tækni og tamið sér ný vinnubrögð þótt þeir hafi ekki hefðbundið skólanám að baki. Atvinnurekendur munu alveg eins kjósa að þjálfa ungt fólk til þess að starfa í nýju starfsumhverfi eins og að ráða til sín fólk sem hefur langa menntun að baki og er ef til vill ekki eins móttækilegt fyrir nýjungunum og þeir sem eru yngri og ómótaðri.

Í öðru lagi er heimurinn að skreppa svo saman að hefðbundið skipulag skóla verður brátt úrelt og fjölmargar útfærslur fjarkennslu munu koma í staðinn.¹⁵ Ivan Illich (1971), ópolinmóður og róttækur gagnrýnandi bædi hefðbundins skólakerfis og skólastarfs, lagði til að skipulagi menntunar yrði gjörbylt.¹⁶ Í stað venjulegs þunglamalegs skólastarfs gæti fólk sem hefði svipuð áhugamál eða svipaðar þarfir myndað hóp nemenda sem aflaði sér þeirrar kennslu sem þeim hentaði. Hann lagði til að komið yrði upp einhvers konar samskiptaneti til þess að slíkt kerfi, ef svo mætti kalla, yrði að veruleika. Nú mótar einmitt fyrir kerfi þessarar ættar sem hvílir í sýndarþráðum alnetsins. Fólk getur nú lært hvað sem er hvenær sem er. Hægt er að finna efni og jafnvel námskeið um allt á milli himins og jarðar á netinu. Við þetta bætist að þeim menntastofnunum fjölgar ótrúlega hratt sem bjóða upp á námskeið og jafnvel heilu námsgráðurnar í fjarkennslu.

Í þriðja lagi byltir tölvu- og margmiðlunartækni öllum kennsluháttum og hefðbundin kennsla á öllum skólastigum (einkum þeim efri) heyrir brátt sögunni til.¹⁷ Það er erfitt að sjá fyrir hvernig þetta muni þróast í smáatriðum, en það má ímynda sér að í stað skólamenntunar komi einhver tegund sjálfmenntunar. Þótt þetta gerist ekki í einu vettangi verða breytingarnar nokkuð hraðar. Hliðstæða tölvutækninnar við skólastarfið rennir stoðum undir spár um miklar breytingar. Skólastarf felur í sér að miðla upplýsingum (það gerir kennarinn) og afla sér upplýsinga (það gerir nemandinn). Við þessi verkefni virðast tölvur einmitt geta orðið sérstaklega mikilvirk og hentug aðstoðartæki, ekki síst hinari nýju margmiðlunarvélar. Og líklega skiptir sköpum í þessu máli sá möguleiki að tölvan geti verið í virku samspili við hvern nemanda og tekið mið af þekkingu hans og faðni. Þeir sem eru þátttakendur í breytinga- og mótnunarstarfi, einkum tengdu ótrúlegum tækninýjungum nýs tíma, sjá líklega best hvílíkar umþyltingar eiga sér stað í þessu efni. Þeir eru í miðri hringiðunni og gremst skiljanlega oft á tíðum ótrúleg þróngsýni þeirra sem ekki sjá hvað er að gerast. Heimurinn er að breytast mjög hratt þótt stórir hópar fólks sjái það ekki eða vilji ekki sjá það. Afstaða til formlegrar menntunar, skipulag skólastarfs og

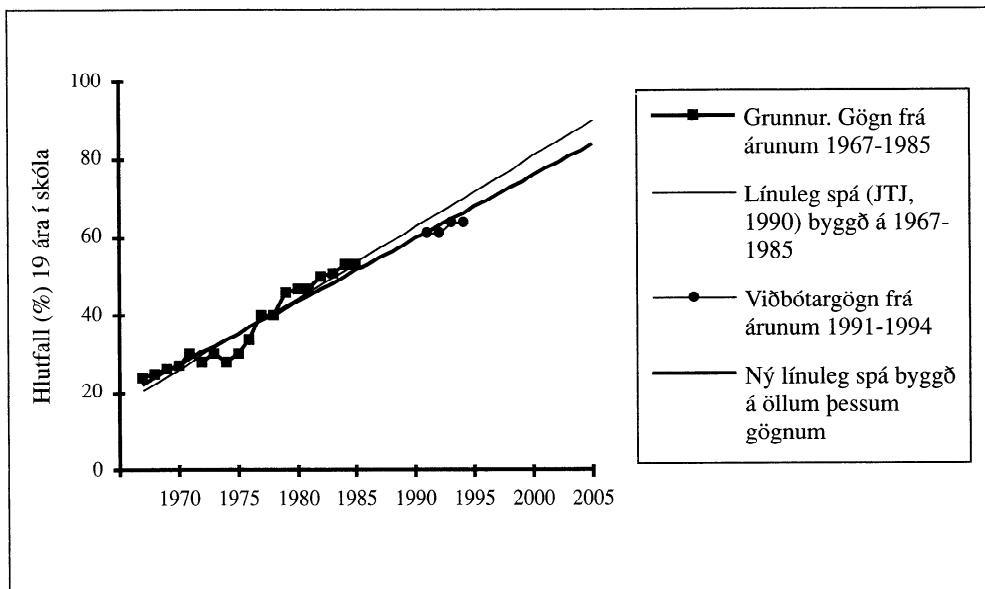
¹⁷ Höfundur gerði grein fyrir þessu í minnisblaði til menntamálaráðuneytisins í september 1981. Sjá einnig umræðu um þessi efni í Menntamálaráðuneytið (1982). Þar var lýst yfirfandi bytingarkerendum áhrifum tölvutæknii á skólakerfið. Sjá einnig Jón Torfi Jónasson (1984, 1986b, 1987).

kennsluhættir mun allt saman gjörbreytast á næstu árum og áratugum. Það er því fá-sinna að reyna að spá fyrir um framtíð kerfisins, jafnvel örfá ár fram í tímann.

Margvísleg rök vekja efasemdir um ofannefnda fullyrðingu. Það ætti að vera ljóst af því sem fram hefur komið hér að framan í umræðu um fyrri staðhæfingarnar fimm hve breytingar á skólakerfinu og menntun hafa verið stöðugar og samfelldar undanfarna öld. Engin ástæða er til þess að ætla að snögg umskipti verði einmitt núna. Nánast allar mikilvægar breytingar hafa átt sér langan aðdraganda. Þess vegna er lítil áhætta tekin þó að spáð sé fram í tímann um þróun menntakerfisins á grundvelli þess sem gerst hefur undanfarna áratugi og líkast til er það nokkuð farsæl aðferð, en hún gerir ekki ráð fyrir mjög snöggum umskiptum. Enn sem komið er ekkert sem bendir til annars en að það skipulag grunnmenntunar og prófgráða sem við búum við muni halda velli um nokkra hríð þótt fjarkennsla, endurmenntun og símenntun verði stöðugt umfangsmeiri. Skólakerfið hefur orðið sífellt viðameira og hefur smám saman verið að færast yfir í staðlaðra prófakerfi sem er eðlileg þró-un stórs kerfis. Síðustu dæmin um skref í þá átt eru ákvæði um fjölgun samræmdra prófa í nýjum lögum um grunnskóla (Lög um grunnskóla, 1995, gr. 46) þar sem kveðið er á um samræmd próf í 4. og 7. bekk og einnig um samræmd stúdentspróf í nýjum lögum um framhaldsskóla (Lög um framhaldsskóla, 1996, gr. 24). Að vísu hafa alltaf verið sveiflur í vægi samræmdra prófa, og nú er uppsveifla, en vægi þeirra í skólastarfinu í heild virðist vera að aukast smám saman. Ef það er rétt má vera að sú þróun geri óvart að engu hugmyndir sem uppi eru um margbreytilegra skólakerfi og námsskrá þar sem meðal annars væri lögð meiri áhersla á listir, skapandi starf cða frumleika, tjáningu, samskipti og fræðilegan hugsunargang á mjög margvíslegum og mislöngum námsbrautum. Það má vel vera að kröfur um skil-virkni, samræmi, gegnsæi og eftirlit geti stangast á við kröfur um frumleika, ný-breytni og sveigjanleika í kerfinu og þær síðarnefndu verði að lúta lægra haldi.

Um stöðugleika í þróun kerfisins má taka nokkur dæmi. Hér að framan hefur verið rakið hve stöðug fjölgun stúdenta hefur verið undanfarna öld þegar á heildina er litið. Áður hef ég sýnt hve skyldunámið hefur lengst reglulega (Jón Torfi Jónasson, 1992a, Mynd 1) og einnig hve reglulega fjöldi ára í námi að loknu skyldunámi hefur vaxið (Jón Torfi Jónasson, 1992a, Mynd 3). Þar að auki hefur skólasókn ólíkra árganga vaxið mjög jafnt og þétt undanfarin tæp 50 ár (Jón Torfi Jónasson, 1996a, Mynd 1).

Sem dæmi um einfaldan framrekning er hér athuguð spá um skólasókn 19 ára fólks, eins og sýnt er á Mynd 8. Spá samkvæmt gögnum fram til 1985 er borin saman við tölur frá árunum 1991-1994 (Jón Torfi Jónasson, 1990b, Mynd III.2.8). Á myndinni sést munur sem sýnir að aukningin er minni en fyrri spái gerði ráð fyrir, en samt er regluleg aukning sem var í raun aðalniðurstaða fyrri spárinnar. Nú má auðvitað vera að eitthvað gerist sem breytum þessum þunga straumi sífellt aukinnar

Mynd 8. Myndin sýnir fjölda 19 ára fólks sem er skráð í skóla sem hlutfall af árangangi.

menntunar, en allar upplýsingar sem tiltækjar eru benda til þess að sú tilhneiting sem sést hefur undafarna áratugi muni halda sér. Engin ástæða er til þess að gera ráð fyrir stefnbreytingu, þar til hennar sjást einhver merki.

Pótt það hafi alltaf verið einhverjir sem breyta próf sín utanskóla og fjarkennsla hafi staðið fólk til boða hér á landi frá 1940, er eins og flestir vilji skóla með kennara, borðum og stólum.¹⁸ Það er þó líklegt að eftir því sem leiðsagnarþáttur fjar-kennslunnar verður skilvirkari og viðmotsþýðari en hann er nú, þá vaxi fjarkennslu fiskur um hrygg (sjá umfjöllun um þetta í Jón Torfi Jónasson, 1990a, 1990c og Menntamálaráðuneytið, 1987). Á lægri skólastigum eru persónulegir og félagslegir þættir skólastarfs svo mikilvægir að það verður örugglega langt þar til það verður látið fyrir róða (sjá rækilega umfjöllun í Jón Torfi Jónasson, 1990b, kafla I.6 og viðauka 2 og 3). Á efri skólastigum hafa bæði kennrarar og nemendur haldið dauðahaldi í kennslustofu eða fyrirlestrakerfið með gamla laginu löngu eftir að flest mælti með því að það yrði lagt af. Það er fjarstæða að halda að það fari að breytast núna allt í einu.

Verklag í skólakerfinu mun ekki heldur breytast ýkja mikið: Engin ný tækni hefur enn raskað mikið hefðbundnu skólastarfi. Hvorki prentlist (Gutenberg bylting-

18 Bréfaskóli Íslands hefur verið starfræktur frá 1940, en auðvitað gátu Íslendingar fengið kennslu í erlendum bréfaskólum fyrr.

in!), sjónvarp né tölvur hafa enn sýnt nein merki þess að hafa mikil áhrif á skólastarf þótt í öllum tilvikum hafi margir vænst þar mikilla breytinga. Þessi tækni hefur haft geysileg áhrif á marga þætti þjóðlífssins en ekki á þennan. Í tölvu er unnt að stjórna að hverju er leitað, hvar er staldrað við, þar er unnt að sýna bæði texta og myndir. Allt þetta hefur lengi mátt gera með góðri kennslubók svo að ekki sé talað um bók prýdda litmyndum og skýrum texta. Dugnaðarforkurinn Comenius létt þann draum sinn rætast á 17. öld að gera myndrænt alfræðirit til þess að nota við kennslu.¹⁹ Sjónvarp og myndbönd hafa síðan gætt myndirnar lífi. Hingað til hefur tæknin ekki náð fótfestu í skólum þótt hún hafi haft einhver áhrif. En það eru alltaf einhverjur sem halda að það sé einmitt næsta skref sem skipti máli, það sé nýja tæknin sem geri gæfumuninn og nú verði bylting á starfsháttum. Og þá er alveg sama hve glöggt sagan sýnir hve oft þetta hefur brugðist. Getur verið að tæknin geti komið í stað góðs kennara og jafnvel verið miklu betri? Ólíkar hugmyndir hafa verið uppi um mikilvægi kennarans. Í Emile ræddi Rousseau hve vakinn og sofinn kennarinn þyrfti að vera í leiðsagnarstarfi sínu ef hann ætti að eiga einhverja von um árangur: Það var hreint ekki létt verk að koma stráknum til manns, jafnvel þótt kennarinn hefði aðeins einn nemanda. Á hinn bóginn hefur komið fram sú hugmynd að ekki þurfi neinn kennara. Það eru bara örfá ár síðan Keller (1968) skrifaði grein sína *Goodbye Teacher...* þar sem hann rökstuddi að hlítarnámskerfi, sem vel mætti vélvæða, kæmu í stað hefðbundinna kennsluháttar með kennara í lykilhlutverki. Nemandinn gæti nú reitt sig á vel skipulagt námsefni og gæti því séð um nám sitt að mestu leyti sjálfur. Ýmsar hugmyndir hafa komið fram á liðnum oldum um endurskipulag skólastarfs en breytingarnar hafa orðið hægt og sígandi. Enda virðast bæði skólakerfið og starf kennarans vera margslungin og margar ástæður fyrir því að hvorugt breytist hratt. En nú segja sumir að upp sé komin alveg ný staða því að tölvur séu út um allt. Gæti verið að nú sé að verða einhver cölisbreyting sem skipti sköpum? Tölva getur ekki aðeins kallað fram upplýsingar úr risastórum gagnasöfnum, hvort heldur er texta, kyrrmyndir eða hreyfimyndir; hún getur líka gefið frá sér hljóð og viðbrögð, hún getur leiðbeint og leiðrétt. En hætt er við að tölvur, jafnvel nettengdar margmiðlunarvélar, eigi enn býsna langt í land með að yfirtaka hið lífseiga hefðbundna kennarastarf.

Niðurstaða um staðhæfingu sex: Það er vel hægt að spá af viti um margt, jafnvel langt fram í tímann. Við vitum hvert verður umfang skólakerfisins næstu áratugina. Starfshættir leikskóla, grunnskóla, framhaldsskóla, háskóla og alls kyns endur- og símenntunar munu breytast. En ekki nærri eins hratt og sumir gætu haldið. Ef

19 Tékkinn Comenius (1592-1670) var einn áhrifamesti frumkvöðull í skólamálum Evrópu. Meðal annars ritaði hann fjölmargar kennslubækur þar sem hann notaði nýjar hugmyndir sínar um kennslu. Ein þeirra var Orbis pictus (Heimurinn í myndum) sem var eins konar alfræðirit, ríkulega myndskreytt, til kennslu um umheiminn.

staldrað er við og eðli uppeldis, menntunar og skólastarfs athugað gaumgæfilega þá er auðveldara að skilja hvers vegna er ekki að vænta mjög hraðra breytinga.²⁰

NIÐURSTÖÐUR

Hér að framan hef ég sett fram sex staðhæfingar um íslenskt skólakerfi, rætt þær og leitt rök að því að þær standist ekki. Af þeirri umræðu má draga nokkurn lerdóm og nefni ég hér fernt:

Það er eins og einn veigamesti þáttur framhaldsskólakerfisins, stúdentsprófið, hafi lotið einföldu veldisfalli í vexti sínum alla öldina og samkvæmt því sé það misvísandi að tala um hraðari vöxt þessa hluta skólakerfisins á seinni hluta aldarinnar en þess fyrri. Við fyrstu sýn virðast lagasetningar stjórnvalda hafa haft lítil áhrif á þessa þróun.

Margt af því sem mun gerast liggar þegar í loftinu og engin ástæða er til annars en að notfæra sér þá vitneskju með því að áætla hvað gerist næstu árin og áratugina. Í scningunni „erfitt cr að spá, sérstaklega um framtíðina“ felst oft mikill miskilningur. Umrót í þjóðfélaginu er að sumu leyti meira á yfirborðinu, sem breytist mjög mikið, en í jarðveginum eða rótunum sem haggast lítið. Við sjáum þetta í skólastarfi: Grundvallarformið og megin viðfangsefnin hafa lítið breyst í eitt hundrað ár eða jafnvel mun lengur.

Sumt af því sem halda mætti að hefði breyst hefur samt ekki breyst. Prjú dæmi voru nefnd um það. Hið fyrsta var skólakerfið frá sjónarhóli kynjanna tveggja, hið næsta uppgangur starfsmenntunar þrátt fyrir samstillta afstöðu stjórnvalda og „hagsmunaaðila“ og þriðja dæmið var um áhrif alls kyns tækni á skólastarf.

Það er óskynsamlegt að halda dauðahaldi í von um að eitthvað breytist, þegar sjá má í hendi sér að það muni ekki ganga eftir, samanber von um aukið starfsnám á framhaldsskólastigi. En hugsanlega má hafa áhrif á þessa þróun ef það er gert af fullri einurð.

20 Nú má vera að ég sé sé nauðbeygður til þess að taka tvennt fram í þessu sambandi, af þráfaldelega gefnu tilefni, þótt það komi rökfærslunni hér að framan lítið við. Í fyrsta lagi er ég ekki að gefa í skyn að áatak stjórnvalda til þess að tæknivæða skólana eða til þess að auka notkun nýrrar tækní í ýmsum þáttum skólastarfs sé óþarf eða gagnslítið. Vitaskuld er það hlutverk heirra að stuðla að því að skólar undirbúi nemendur undir breytta tíma og þau mega vera ötulli í því verki en oft hingað til. Hér er aðeins reynt að leiða rök að því þótt ýmislegt breytist í þjóðfélaginu og í skólastarfinu þá er annað, og það æði margt, sem ekki breytist, eða breytist mun hægar en margir ætla (sjá meðal annars kafla í Jón Torfi Jónasson um bílvæðingu þjóðfélagsins, 1990b, kafla 5 og 6 og viðauka 2 og 3). Í öðru lagi má ekki skilja það svo að í greiningu minni á þróun mála gerist ég hér talsmaður hægfara breytinga og í máli mínu speglist rómantísk fhaldsseimi. Þótt ég sé nú orðinn hlutlausari en áður í þessu efni þá er hið gagnstæða nær sanni. Ég hef hvatt til sveigjanlegs skólakerfis (Jón Torfi Jónasson, 1990b) og ég hef verið fylgismaður margvíslegra nýjunga í skipulagi skólastarfs, einkum fjarkennslu og notkunar margvíslegrar nýrrar tækni í skólastarfi, eins og komið hefur fram hér að framan (sjá einnig Jón Torfi Jónasson, 1983, 1986a, 1987).

Niðurstaðan, svo langt sem hún nær, er þá sú að snúa þessum sex staðhæfingum upp í andhverfur sínar og að því búnu má jafnvel gefa þeim stöðu tilgátна eða kenningu. En það verður að bíða um sinn, því rökstuðningurinn hér að ofan er mjög almenns eðlis og þarf miklu frekari skoðunar við. Vegna þess hve málið er erfitt viðureignar og líklegt er að niðurstöður mínar í þessari grein stangist á við hugmyndir margra sem fjalla um skólamál, tel ég að þessum sex staðhæfingum verði áfram haldið á loft og farið með þær sem hið sanna í málinu, þrátt fyrir einhverjar tæknilegar efasemdir eins og þær sem komið hafa fram hér að framan. Þar blandast saman óskhyggja og tilfinning fólks fyrir því hver sé sannlcikur málsins. Og þótt það renni smám saman upp fyrir sögumönnum að sögurnar eða staðhæfingarnar fái ekki staðist verður þeim samt haldið fram, ef til vill með fyrirvörum um að „fræðingar“ kunni nú að vera á annarri skoðun. Þannig fá þær stöðu þjóðsögunnar í umræðu um menntamál á Íslandi.

HEIMILDASKRÁ

- Árni Ragnar Stefánsson (1994). „*Framtíðarmál þessarar þjóðar*“: *Umræða um frumvörp sem miða að heildarlagasetningu um fullorðinsfræðslu eða einstaka þætti hennar á árunum 1971-1994*. Óbirt BA-ritgerð, Háskóli Íslands.
- Bragi S. Jósepsson (1968). *Education in Iceland: Its rise and growth with regard to social, political and economic determinants*. Óbirt doktorsritgerð, George Peabody College for Teachers.
- Eiríkur Hilmarsson (1989). *The role of education in the Icelandic labor market*. Óbirt doktorsritgerð, University of Wisconsin-Madison.
- Friðgeir Börkur Hansen (1987). *Secondary school reorganization in Iceland: A policy analysis*. Óbirt doktorsritgerð, University of Alberta, Edmonton.
- Gerður G. Óskarsdóttir (1995). *The forgotten half: Comparison of dropouts and graduates in their early work experience—The Icelandic case*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun og Háskólaútgáfan.
- Gestur Guðmundsson (1993). *Þróun starfsmenntunar á framhaldsskólastigi*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið og Sammenent.
- Háskólanefnd (1969). *Efling Háskóla Íslands*. (Skýrsla)
- Helgi Elíasson (1946). Skólamál á Íslandi 1874-1944. *Almanak Þjóðvinafélags*, 72, 71-113.
- Illich, D. I. (1971). *De-schooling society*. Harmondsworth: Penguin.
- Inga Dóra Sigfúsdóttir (Í prentun). Námsbraut í almennum þjóðfélagsfræðum: Áfangi að stofnun nýrrar deildar. *Íslensk félagsrit*, 7-8

- Ingólfur Á. Jóhannesson (1984). *Menntakerfi í mótun: Barna- og unglingafræðslan á Íslandi 1908-1958* (2. útg.). Reykjavík: Útgáfa höfundar.
- Jón Torfi Jónasson (1984). Tölvur í skólastarfi. *Uppeldi* (Blað uppeldisfræðinema við Háskóla Íslands), 8-13.
- Jón Torfi Jónasson (1986b). Tölvur í skólastarfi. *Morgunblaðið*. 10. og 11. júlí.
- Jón Torfi Jónasson (1987). *Forritun með LOGO*. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Jón Torfi Jónasson (1990a). Fjarkennsla. Í *Upplýsingar eru auðlind: greinar um upplýsingastarfsemi í þágu vísinda og mennta* (bls. 281-289). Reykjavík: Samstarfsnefnd um upplýsingamál.
- Jón Torfi Jónasson (1990b). *Menntun á Íslandi í 25 ár, 1985 - 2010*. Reykjavík: Framkvæmdanefnd um framtíðarkönnun.
- Jón Torfi Jónasson (1990c). Nokkrir punktar um Open University í Bretlandi og Open Universität í Hollandi. Í *Fjarkennsla og fjarkennsluaðferðir* (bls. 22-27). Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Jón Torfi Jónasson (1992a). Vöxtur menntunar á Íslandi og tengsl hennar við atvinnulíf. Í *Menntun og atvinnulíf* (bls. 54-83). Reykjavík: Sammennt.
- Jón Torfi Jónasson (1992b). Próun framhaldsskólans: Frá starfsmenntun til almenns bóknáms. *Uppeldi og menntun, I*, 173-189.
- Jón Torfi Jónasson (1995a). Baráttu á milli almenns bóknáms og starfsnáms á framhaldsskólastigi. Í Friðrik H. Jónsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísendum. Erindi flutt á ráðstefnu í september 1994* (bls. 277-285). Reykjavík: Félagsvísendastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan.
- Jón Torfi Jónasson (1995b). Er skólakerfið að springa? Um þróun háskólastigsins á Íslandi. Í Friðrik H. Jónsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísendum. Erindi flutt á ráðstefnu í september 1994* (bls. 341-355). Reykjavík: Félagsvísendastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan.
- Jón Torfi Jónasson (1996a). Próun íslenska skólakerfisins. Í Guðbjörg Vilhjálmsdóttir, Árný Elíasdóttir og Hafdís Finnþogadóttir (ritstj.), *Margt er um að velja: Starfsfræði handa efstu bekkjum grunnskóla* (bls. 63-75). Reykjavík: Námsgagnastofnun.
- Jón Torfi Jónasson (1996b). Próun skólakerfisins. Í *Til móts við nýja tíma. Menntabing*, 1996 (bls. 4-6). Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Jón Torfi Jónasson (1997). *Students passing the Icelandic University entrance examination 1911-1994*. European Journal of Education, 32, 209-220.
- Jón Torfi Jónasson (Í prentun). The foes of Icelandic vocational education at the upper secondary level, Í A. Tjeldvoll (ritstj.) *Education and the welfare state in the year 2000: Equality, policy and reform in Scandinavia*. New York: Garland Publishing

- Keller, F. S. (1968). Good-bye teacher . . . *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1, 79-89.
- Lög um grunnskóla nr. 66/1995. *Stjórnartíðindi*, A, 1995, bls. 163-176.
- Lög um framhaldsskóla nr. 80/1996. *Stjórnartíðindi*, A, 1996, bls. 251-263.
- Menntamálaráðuneytið (1982). *Nýja upplýsingatæknin í skólum*. (Skýrsla starfshóps um tölvu- og aðra tæknivæðingu í skólum). Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Menntamálaráðuneytið (1987). *Fjarkennslunefnd menntamálaráðuneytisins*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Menntamálaráðuneytið (1991). *Til nýrrar aldar. Framkvæmdaáætlun menntamálaráðuneytisins í skólamálum til ársins 2000*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Menntamálaráðuneytið (1994). *Nefnd um móturn menntastefnu* (Skýrsla). Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Menntamálaráðuneytið (1996). *Tölfræðihandbók um menntun og menningu*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið.
- Reglugerð um Háskóla Íslands (1965). *Stjórnartíðindi*, A, 1965, bls. 217.
- Sigríður Bílddal (1993). *Hugmyndir nemenda um nám og störf*. Óbirt námsritgerð í Uppeldis- og menntunarfræði við Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson, Jón Torfi Jónasson og Guðbjörg Andrea Jónsdóttir (1992). *Scientific and technical manpower* (Preliminary Report). (Efni í bakgrunns-skýrslu vegna athugunar OECD á stöðu vínsinda og tæknimála á Íslandi. Skýrsla Félagsvínsindastofnunar)
- Sóley Stefánsdóttir (1994). *Ágreiningur og samstaða um iðnfræðslu á Íslandi 1960-1985*. Óbirt BA-ritgerð, Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Tryggvi Þór Herbertsson (1995). Rætur hagvaxtar á Íslandi. *Fjármálatíðindi*, XII(1), 68-73.

Abstract in English

Six statements about the development of the Icelandic education system are put forward. The first asserts that this development was controlled by important education acts, the second that we now have a unified school system both for boys and girls, the third that the various industries were instrumental in the development of the system as they consistently demanded better educated work-force, the fourth concerns the imminent strengthening of vocational education at the secondary level, the fifth states that professional degrees will dominate the development of the tertiary level and the sixth that various technological developments will greatly affect the structure and workings of education. Arguments for and against these statements are put forward and in all cases the conclusion is to doubt their correctness. The university entrance examination is used as a measure of the expansion of the system which seems on the

ÞJÓÐSÖGUR ÚR SKÓLAKERFINU

whole to have grown very steadily. The development of the system has been different for boys and girls and this difference remains in important respects. It is just as likely that the growth of the system is due to aspirations of the young students as to the demands made by industry or due to various education acts. There are several reasons to doubt that efforts to strengthen the vocational tracks at the secondary level will succeed and there are reasons to expect that academic degrees will continue to dominate at the tertiary level. Doubts are expressed about any fundamental changes in the structure or running of the education system due to impressive general technological innovation.

